

УДК 342

О. В. Подвірна
асистент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗБУДОВІ ДЕРЖАВИ

Конституційний лад, його суть, зміст і значення завжди були предметом дискусій провідних вчених – державознавців та філософів. На жаль, в радянський період історії України це питання розглядалося дуже однобоко, жодні альтернативні позиції не допускалися. На новий рівень дослідження дане питання вийшло після прийняття Конституції України, тому що виникла потреба заповнити цю прогалину в правовій науці. Аналіз інституту конституційного ладу спробуємо дати у нашому дослідженні.

За змістом конституційний лад України опосередковує насамперед передбачені і гарантовані Конституцією державний та суспільний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційно-правових відносин в Україні, детальне висвітлення яких дасть можливість для осмислення важливості даних положень та їх значення для побудови національної, демократичної, правової держави.

Дуже часто доводиться чути такі вислови, як «конституційний лад», «становлення конституційного ладу в Україні», «зміна конституційного ладу насильницьким шляхом», «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові» та інші. Тому й не дивно, що постає питання: що ж таке конституційний лад України?

Питання конституційного ладу і його впливу на розвиток держави завжди цікавило науковців. Вивченням даної тематики займалися такі вчені, як Ю.М. Тодик, В.Т. Кабишев, М.В. Баглай, Б.Н. Габрічідзе, К.І. Козлова, О.О. Кугафін та інші.

Метою даного дослідження є висвітлення основних положень, які стосуються поняття, змісту та системи основних засад конституційного ладу, а також його принципів та значення.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: 1) проаналізувати нормативне забезпечення даної тематики; 2) встановити прогалини у законодавстві; 3) визначити необхідність реформування та запропонувати можливі шляхи їх вдосконалення.

В науковій правовій, політологічній, філософській та іншій літературі є ряд визначень конституційного ладу. Різноманітність таких поглядів зумовлена як суттєвими змінами в конституційному ладі України та інших держав (особливо з числа колишніх союзних республік колишнього Союзу РСР), так і зрушеннями в науковій конституційній думці щодо суті й змісту конституційного ладу.

У понятійному апараті науки конституційного права термін «конституційний лад» почав застосовуватися відносно недавно. Радянська державно-правова наука здебільшого оперувала поняттями «суспільний устрій», «суспільний лад» [10, с. 74], що певною мірою ускладнює його аналіз. Крім того, ознайомлення з працями вітчизняних та зарубіжних вчених дозволяє зробити висновок, що в поняття конституційного ладу вкладається різне значення.

На думку більшості українських юристів-конституціоналістів, конституційний лад опосередковує головним чином суспільний та державний лад [12, с. 8–12]. Це стосується й виникнення самого поняття «конституційний лад». Як стверджує Ю.М. Тодика, поняття конституційного ладу розвивається з категорій суспільного і державного ладу [13, с. 7].

З прийняттям нових конституцій і відповідно зі змінами в конституційному ладі країн з числа колишніх республік колишнього Союзу РСР посилюється увага до проблем конституційного ладу і відповідно збагатилась наукова думка з цих питань.

Так, В.Т. Кабишев зазначає, що конституційний лад – це вся система суспільних відносин як предмет конституційного регулювання, а також система конституційних норм і принципів, що регулюють окремі види суспільних відносин існуючого реального ладу [6, с. 10]. Дане визначення значно повніше і точніше порівняно з традиційним.

О.Г. Румянцев вважає конституційний лад цілісною системою соціально-правових відносин і інститутів, підпорядкованою безумовним моральним і конституційним вимогам й заснованою на сукупності основних регуляторів, які сприяють закріпленню в суспільній практиці і правосвідомості стабільних, справедливих, гуманних та пра-

вових зв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою [7, с. 22].

К.І. Козлова та О.О. Кугафін визначають конституційний лад як певну форму або певний спосіб організації держави, закріплений в її конституції, ототожнюючи його фактично з державним ладом. Обґрунтовуючи своє визначення, вони, зокрема, зазначають, що кожна держава характеризується певними рисами, в яких виявляється специфіка цієї держави. Саме сукупність таких ознак дає змогу авторам говорити про певну форму, певний спосіб організації держави, який після закріплення його конституцією стає конституційним ладом [8, с. 75]. Точніше, можна вважати, що певна форма, певний спосіб організації держави після закріплення конституцією стає органічною складовою частиною конституційного ладу країни.

Підсумовуючи свої міркування щодо конституційного ладу, науковці стверджують, що конституційний лад як форма або спосіб організації держави забезпечує підпорядкування її праву і характеризує її як конституційну державу [7, с. 75].

Інші автори, зокрема М.В. Баглай і Б.Н. Габрічідзе, вважають, що існування конституційного ладу зумовлюється не тільки наявністю конституції. Він стає реальністю, на думку авторів, лише за умов, що конституція є дієвою і демократичною; порядок, за якого забезпечуються права і свободи людини і громадянина, а держава діє у відповідності з конституцією, називається конституційним ладом.

Так, конституційний лад визначається:

– по-перше, як фактична конституція або цілісна система основних політико-правових, економічних та соціальних відносин, які встановлюються та захищаються конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами [2, с. 14].

– по-друге, як певний спосіб (форма) організації держави, який закріплено в його конституції [5, с. 76];

– по-третє, як такий стан даних відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці і правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою [3, с. 98], або як встановлені конституційним правом взаємовідносини між людиною, народом, суспільством і державою, що покликані забезпечити визнання та захист прав і свобод людини і громадянина, народовладдя, громадянського суспільства і демократичної держави.

При цьому під конституційною державою розуміється держава, що характеризується, по-перше, обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом, по-друге,

забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями [9, с. 42].

Звичайно, юридично й фактично конституційним ладом є порядок, що встановлений і гарантований конституцією та існує у відповідності з конституцією, але поняття «конституційний лад» є значно ширшим за поняття «конституційний порядок» [13, с. 136].

Останній підхід до розкриття значення поняття «конституційний лад» є більш влучним, оскільки наявність у країні акта, що називається конституцією і який визначає певний устрій держави, ще не свідчить про її конституційний характер і, відповідно, про наявність конституційного ладу.

Поняття конституційного ладу не можна зводити лише до наявності чи відсутності конституції, воно має характеризувати реальну обмеженість держави конституцією, гарантованість прав і свобод людини і громадянина. Тим паче, не можна зводити конституційний лад лише до організації держави, навіть якщо ця держава і є конституційною.

Характеристика конституційного ладу передбачає встановлення його співвідношення з державним ладом.

Державний лад – це система основних політико-правових, економічних, соціальних відносин, які закріплюються державно-правовими (конституційно-правовими) нормами [13, с. 139]. Державний лад може бути конституційним, якщо мова йде про конституційну державу, тобто державу, яка впливає на суспільний лад правовим шляхом (встановлюючи або санкціонуючи правові норми, забезпечуючи їх реалізацію на основі конституції та інших легітимних джерел права), виконує певні обов'язки перед людиною і суспільством, і неконституційним – державний лад тоталітарної держави.

Отже, поняття «державний лад» є більш широким, ніж поняття «конституційний лад». Конституційний лад передбачає наявність у державі юридичної конституції, але не зводиться лише до факту її існування. Конституційний лад набуває реального змісту лише за умови демократичного характеру конституції та реального дотримання конституційних положень, що забезпечує обмеженість держави, державної влади правом. Саме така обмеженість і створює оптимальні умови для функціонування громадянського суспільства, що є невід'ємним атрибутом конституційної держави.

Кожна країна, що вважає себе цивілізованою, має свій конституційний лад. І це закономірно. Конституційний лад важливий і необхідний для сучасної держави передусім тому, що він визначає її початкові принципи і призначення, функції і основи організації, форми і методи діяльності конституційно-правових інститутів. Конституційний лад встановлює межі і характер державного

регулювання у всіх основних сферах суспільного розвитку, взаємовідношення держави з людиною і громадянином.

Найголовніше – конституційний лад визначає фундаментальні права і свободи людини, захищає її честь і гідність.

Конституційний лад справедливо називають основним, головним конституційно-правовим інститутом держави. Основи конституційного ладу – це сукупність закріплених Конституцією основних засад і принципів, відповідно до яких повинні прийматись й інші положення Конституції, і всі нормативні акти, що приймаються в Україні [12, с.6,329]. В той ж час основи конституційного ладу нібито моделюють нову українську державу і громадянське суспільство.

Українська Конституція сприйняла структуру, характерну для багатьох новітніх конституцій. Окремий її розділ встановлює основи конституційного ладу України, сукупність принципів, основних її положень, що є первинною нормативною базою як для положень самої конституції, так і інших нормативно-правових актів.

Конституційний лад – це спосіб побудови держави, який повинна знати кожна людина, яка живе в демократичній, соціальній і правовій Україні і є її громадянином [13, с. 122].

Конституційний лад формулює початкові зв'язки державної влади з людиною, народом (суспільством), іншими державами, а також її внутрішній устрій. Цю цілісну систему утворюють: визнання людини, її прав і свобод вищою соціальною цінністю, а також обов'язки держави дотримувати і захищати такі права; демократичний характер влади; суверенітет народу; верховенство права; політичне й ідеологічне різноманіття; єдність економічного простору і свобода економічної діяльності; розподіл влад; соціальний характер держави; світський характер держави; верховенство конституції; пріоритет міжнародного права над внутрідержавним; унітарність; визнання і гарантування місцевого самоврядування.

Конституційний лад визначає найважливіші риси державного і суспільного устрою, характер відносин влади, форми правління і політичного режиму, головні сторони правового регулювання суспільних відносин, а також порядок взаємодії політичної, соціальної і економічної систем суспільства [11, с. 36].

Конституційний лад в Україні як правовій державі покликаний забезпечувати:

– верховенство закону (в правовій державі жоден державний орган, жоден посадовець або громадська організація, жодна людина не має права посягати на закон; Конституція, її положення обов'язкові абсолютно для всіх державних і громадських органів, установ і організацій, громад-

ських об'єднань, будь-яких посадовців, а також приватних фізичних і юридичних осіб);

– взаємну відповідальність держави і особи (важливим гарантом непорушності прав і свобод громадян є конституційне положення, відповідно до якого владні структури держави зобов'язані забезпечити кожному можливість ознайомлення з документами і матеріалами, що безпосередньо стосуються його прав і свобод; відповідальність державних органів і посадовців перед громадянами за їхнє посягання на їхні права і свободи знаходить реальний характер тільки за наявності відповідних нормативно-правових актів; все разом узятє робить державу відповідальною перед громадянином, у свою чергу громадянин несе відповідальність за свої незаконні дії перед державою в особі його органів;

– розподіл влади (це правовий принцип, суть якого полягає в недопущенні зосередження всієї повноти державної влади в руках однієї з її гілок: законодавчої, виконавчої або судової, щоб тим самим запобігти можливості зловживання владою);

– гарантування прав і свобод особи (реальна гарантія прав і свобод особи є надзвичайно важливою конституційною ознакою правової держави. Людина, її права і свободи є вищою цінністю. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави. Іншими словами, держава зобов'язана не тільки закріплювати права і свободи людини, але і створювати умови для їхнього реального втілення) [4, с. 33–35].

Все ці й інші засади конституційного ладу визнані особливо важливими і тому вони потребують особливого юридичного і процесуального захисту.

Отже, державний лад України, як і будь-якої іншої держави, являє собою передбачену й гарантовану Конституцією організацію (будівництво) держави і її діяльність.

Україна рішуче й безповоротно стає європейською державою, яка має піклуватися і визнавати людей найвищою цінністю в державі. Розвиток України безпосередньо спрямований на утвердження дійсно суверенної, незалежної держави, повноправного і рівноправного суб'єкта світового співтовариства, держави, яка не визнає у своїй країні ніякої влади над собою, окрім влади народу.

Конституційний лад України опосередковує насамперед передбачені і гарантовані Конституцією державний та суспільний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційно-правових відносин в Україні.

Державний лад України утверджує в Україні національну державу. Це зумовлено передусім тим, що сучасне державотворення в Україні має

у своїй основі реалізацію багатовікової української ідеї створення (поновлення, відродження) самостійної (незалежної, суверенної), соборної (єдиної, унітарної), вільної, демократичної, справедливої, правової, соціальної, розвинутої держави. Разом з тим держава, формуючи політичну українську націю – Український народ, дбає про розвиток етнічної української нації та інших етносів, здійснення українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх, корінних народів і національних меншин України.

Таким чином, можна вважати, що засади конституційного ладу – це система, в якій базові цінності є основою принципів, а останні конкретизуються в інститутах і нормах, що в цілому надає системі правового значення.

Аналізуючи правові норми першого розділу Конституції України, можна виділити основні принципи конституційного ладу: суверенності і незалежності держави; демократизму; соціальної держави; правової держави; унітарності держави; республіканської форми правління. Вони відіграють важливу роль у розбудові держави, тому їх правове закріплення і нагляд за дотриманням є надзвичайно важливим для побудови справжньої європейської держави.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Голос України від 13 липня 1996 року.
2. Алебастрова А.Й. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебное пособие. М. 1997. 274 с.
3. Баглай М.В. Конституционное право Русской Федерации: М. 2006. 437 с.
4. Веніславський Ф. Взаємодія гілок державної влади як принцип основ конституційного ладу України. Право України. 2008р. № 1. С. 34–38.
5. Коментар до Конституції України. К. 012. 376 с.
6. Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина (друге видання, доповнене і перероблене), за ред. Хавронюк М. І., К. 2003, «А. С. К.». 384 с.
7. Конституция Российской Федерации: Энциклопедический словарь / В.А. Туманов, В.Е. Чиркин и др. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Юристъ, 1997. 222 с.
8. Конституційне право України / За ред. проф. Погорілка В.Ф. Вид. 3-тє. К.: «Наукова думка». 2012. 736 с.
9. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навч. посібник, Частина І. К.: 2008. 88 с.

10. Молдаван В.В., Мелашенко В.Ф. Конституційне право: опорні конспекти: Навч. посібник для студ. юрид.вузів та фак-в. – К. Юмана, 2011. 272 с.

11. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К.Качуренко. К.: Наук.думка, 2012. 99 с.

12. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. К.: Т-во «Знання України», 1993. 192 с.

13. Тодика Ю.М., Тодика Ю.М., Супрунюк Е.В. Конституційне право України: галузь права, наука, навчальна дисципліна. К. 2010. с. 245

Анотація

Подвірна О. В. Теоретико-правова характеристика конституційного ладу України та його роль у розбудові держави. – Стаття.

У статті розглянуті поняття конституційного ладу, його зміст, принципи та значення для держави. Проаналізовано історію становлення даного правового інституту, а також проведено аналіз думок науковців з приводу необхідності реформування та тлумачення поняття. Особлива увага приділяється аналізу реформ, які відбуваються, і їх вплив на подальше державотворення з урахуванням інтеграції до європейської правової спільноти.

Ключові слова: конституційний лад, держава, суспільний лад, засади та принципи конституційного ладу, державний лад.

Аннотация

Подворная А. В. Теоретико-правовая характеристика конституционного строя Украины и его роль в развитии государства. – Статья.

В статье рассмотрены понятие конституционного строя, его содержание, принципы и значение для государства. Проанализирована история становления данного правового института, а также проведен анализ мнений ученых по поводу необходимости реформирования и толкования понятия. Особое внимание уделяется анализу реформ, которые происходят и их влияние на дальнейшее государства с учетом интеграции в европейской правовой сообщества.

Ключевые слова: конституционный строй, государство, общественный строй, основы и принципы конституционного строя, государственный строй.

Summary

Podvirna O. V. Theoretical and legal characteristic of the constitutional system of Ukraine and its role in the development of the state. – Article.

The article will consider the concept of the constitutional system, its content, principles and values for the state. The history of the formation of this legal institute is analyzed, as well as the analysis of the opinions of scientists concerning the necessity of reforming and interpreting the concept. Particular attention is paid to the analysis of the ongoing reforms and their impact on further state-building in the context of integration into the European legal community.

Key words: constitutional order, state, social system, principles and principles of the constitutional system, state system.